

تاریخ
دیپلماسی

قرارداد تالیوت در جریان سفر سوم ناصرالدین شاه به اروپا بسته شد

چگونه امتیاز انحصاری خرید و فروش توتون و تنباکو یا قرارداد رژی سرشت سیاسی قاجار را تغییر داد؟

قراردادی که قدرت شاه را دود کرد

را با شاه مطرح کرد. در این مذاکره اعتماد السلطنه و تالیوت به توافق رسیدند و وقتی شاه به برایتون آمد، تالیوت توانست با دادن رشوه‌هایی به درباریان از جمله امین السلطان نظر موافق شاه را به دادن انحصار دخانیات، در مقابل دریافت ۲۵ هزار لیره جلب کند. در ازای آن، تالیوت متعهد شد سالانه مبلغ پانزده هزار پوند معادل ۱/۸۴۵ میلیون پوند یا ۲/۳۵ میلیون دلار امروزی به دولت ایران پرداخت کند، علاوه بر آن یک چهارم سود سالانه نیز نصیب دولت ایران می‌شد. بعد از برگشتن شاه به ایران تالیوت نیز برای شروع کار به ایران آمد؛ طبق قرارداد یادشده، کمپانی رژی باید سالانه ۱۵ هزار لیره به صندوق دولت ایران واریز می‌کرد و در عوض کشت و فروش توتون و تنباکو را در انحصار خود می‌گرفت؛ سیاستی که استعمار پیر انگلستان در این گونه موارد به کار می‌برد، این بود که شخصی را رابط قرار می‌داد که آن شخص امتیاز بگیرد؛ اما در اصل امتیاز از آن انگلستان بود.

توتون و تنباکو در آن دوره یکی از تجارت‌های عمده بازرگانان ایرانی محسوب می‌شد و تقریباً اکثر افراد از این محصولات استفاده می‌کردند. تا پایان ۱۸۹۰، این امتیاز به شرکت امپریال توتون ایران فروخته شد؛ شرکتی که برخی گمان می‌کنند متعلق به خود تالیوت بود زیرا او به شدت سهام این شرکت را تبلیغ می‌کرد. در زمان امتیاز، محصول تنباکوی ایران تنها به دلیل بازار داخلی اهمیت نداشت، ایرانیان انواع تنباکو را که در بازارهای خارجی بسیار ارزشمند بود کشت می‌کردند. تنباکوی ایرانی در جای دیگری از جهان کشت نمی‌شد و انحصار خرید و فروش این کالای جهانی ارزش زیادی داشت. پس از آنکه شرکت رژی (انحصار) تنباکو تأسیس شد و همه تولیدکنندگان و صاحبان تنباکو در قلمرو قاجار مجبور شدند کالاهای خود را به عوامل رژی بفروشند، و سپس آنها تنباکوی خریداری شده را به قیمتی که توافق می‌شد، دوباره بفروشند، موج مخالفت و اعتراض در کشور بلند شد.

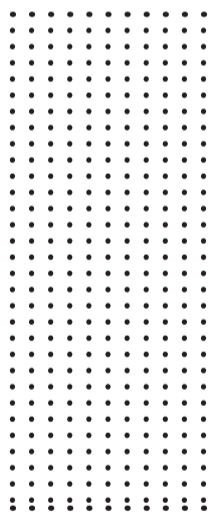
در آن زمان در صنعت دخانیات ایران بیش از دویست هزار نفر اشتغال داشتند و این امتیاز ضربه بزرگی به کشاورزان و بازاریان بود که همیشه آنها تا حد زیادی به تجارت پرسود تنباکو وابسته بود. اکنون آنها مجبور به دریافت مجوز از رژی تنباکو و همچنین گزارش میزان توتون تولیدشده و فروخته‌شده بودند. در

می‌زد. تلاش‌های دولت برای اصلاحات ناکام و ناکافی بود. عدم امکان تحول اساسی در اقتصاد و سیاست اصلاحات ظاهری را بی‌نتیجه می‌نمود و اصلاح‌گران نیز عاقبتی ناخوش داشتند. اصلاحات امیرکبیر مخالفان بی‌شماری را برای او فراهم کرد که به بهای جاننش تمام شد و میرزا حسین خان سپهسالار به دنبال توسعه کشور تن به قرارداد یک‌طرفه و زیانبار رویتر داد که منجر به عزل و بدنامی‌اش شد. لغو قرارداد رویتر که با اعتراض نخبگان سیاسی خاندان قاجار و روحانیون رقم خورده بود موجب تزلزل قدرت سیاسی شاه نیز شد و مشخص شد اگر جامعه دست به اعتراضی گسترده بزند می‌تواند تصمیمات شاه قدرقدرت را هم تغییر دهد. رابطه با قدرت‌های خارجی به کلافی پیچیده بدل شده بود. از یک سو اصلاح‌گران امیدوار بودند با دریافت تکنولوژی و دانش غربی بتوانند کشور را رو به توسعه هدایت کنند از سوی دیگر مقاصد استعماری و سلطه‌جویانه این قدرت‌ها مانع از رابطه‌ای سودمند با کشورهای غربی می‌شد و به اندیشه‌های اصلاح‌گرایانه آسیب می‌زد.

سودجویی سرمایه‌داران غربی نیز بیش از گذشته خود را نشان می‌داد؛ همچنان که در جریان قرارداد رویتر حتی دولت بریتانیا را به این نتیجه رساند که نمی‌تواند از بلندپروازی جاه‌طلبانه این تاجر یهودی حمایت کند. اما این آخرین تلاش یک تاجر انگلیسی برای تسلط بر اقتصاد ایران نبود.

در سال ۱۸۹۰، کمتر از دو دهه پس از قرارداد رویتر ناصرالدین‌شاه برای تأمین هزینه‌های سومین سفرش به اروپا امتیازی را برای انحصار کامل تولید، فروش و صادرات تنباکو به مدت پنجاه سال به ماژور جی اف تالیوت اعطا کرد. این قرارداد شامل یک مقدمه و پانزده فصل بود که در مقدمه آن با امضای ناصرالدین‌شاه چنین آمده است: «صورت فرمان تنباکو و توتون مینوپل (انحصار) خرید و فروش و ساختن در داخل و خارج. کل توتون و تنباکویی که در ممالک محروسه به عمل آورده می‌شود تا انتقضای مدت پنجاه سال از تاریخ امضای این انحصارنامه به ماژور تالیوت و شرکاء خودشان مشروط به شرایط ذیل در محرم واکذار فرمودیم.»

مذاکره در شهر برایتون شروع شد و ژرژ جرالد تالیوت، از نزدیکان سالیسبوری، نخست‌وزیر انگلستان ضیافتی به افتخار شاه ترتیب داد و به کمک اعتماد السلطنه و امین السلطان موضوع قرارداد انحصار تنباکوی ایران

داود دشتبانی

خبرنگار گروه دیپلماسی

نام انگلیسی تالیوت به خاطر دو محصول مصرفی و انحصاری با تاریخ ایران گره خورده است؛ نخست، تنباکو و دوم، خودروی پیکان! و عجیب اینکه هر دو نیز به تغییر رژیم در ایران منتهی نشده‌اند. زمانی که سرگرد جرالد تالیوت انگلیسی امتیاز انحصاری خرید و فروش توتون و تنباکو را از ناصرالدین‌شاه کسب کرد کسی فکر نمی‌کرد این امتیاز پرسود زمینه‌ساز جنبش و نهضتی اعتراضی در ایران شود که به جنبش مشروطه و تغییر نظام سلطنتی استبدادی به نظام مشروطه منجر شود. توتون و تنباکوی ایران که در آن عصر محصولی مهم و یکی از اقلام اصلی تولیدی و صادراتی ایران بود، به زندگی مردم ایران پیوند خورده بود و بسیاری از آنها تولیدکننده و فروشنده و یا مصرف‌کننده این کالا بودند و انحصار آن در دست شرکتی انگلیسی، با اعتراضات عمومی به رهبری روحانیون منجر شد که در نهایت با فتوای تحریم میرزای شیرازی مرجع بزرگ شیعیان مواجه شد و دولت ایران را وادار به لغو این امتیاز و پرداخت غرامت به تالیوت کرد. حدود صدسال بعد اما یکی از مدل‌های خودروی شرکت خودروسازی تالیوت نیز در ایران به پیکان معروف شد و به نماد مدرنیزاسیون محمدرضاشاه پهلوی بدل شد که با شعار «هر خانواده ایرانی، یک پیکان» می‌خواست رشد اقتصادی ناشی از فروش نفت را به رخ مردم ایران بکشد اما باز هم این تالیوت انگلیسی برای شاه و دولت ایران خوش‌بین نبود و به انقلاب سال ۱۳۵۷ منجر شد و باز هم نظام حکومتی از مشروطه سلطنتی به جمهوری اسلامی تبدیل شد؛ گویی نام تالیوت برای شاهان ایرانی خوش‌بین نبود.

زمینه‌های قرارداد انحصاری توتون و تنباکو وضعیت اقتصادی و اجتماعی در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار متزلزل و آشفته شده بود و زمینه برای اعتراضات اجتماعی فراهم بود. ضعف اقتصادی کشور با تسلط قدرت‌های خارجی بر تجارت تشدید شده بود و همین امر به ناراضی‌تای تجارت و بازاریان و عموم مردم دامن

آنچه در این ستون می‌خوانید، دیدگاه‌های رسانه‌های خارجی است که صرفاً جهت اطلاع‌رسانی منتشر می‌شود و این دیدگاه‌ها موضع روزنامه «هم‌میهن» نیست.

The Guardian

تله اسرائیل و پاسخ ایران

برای دومین بار در یک سال گذشته، خاورمیانه در آستانه یک جنگ بزرگ قرار گرفته است. ایران اعلام کرده که به عملیات اسرائیل در ترور اسماعیل هنیه در تهران پاسخ خواهد داد. از نظر تحلیلگران ایرانی، چنین اقداماتی از سوی اسرائیل «تله‌هایی» است که نتایج برای کشاندن پای ایران به یک جنگ بزرگ طرح‌ریزی کرده است. خصوصاً اینکه نتایج بابت پذیرش آتش‌بس در غزه نیز بسیار تحت فشار است. نتایج که به شدت در اسرائیل نامحبوب است، بعید است بعد از پذیرش آتش‌بس در قدرت باقی بماند. اوسال هاست که در باره تهدید ایران و به خصوص برنامه هسته‌ای ایران غلو می‌کند تا آتش‌تپه‌ای برای اقدامات سیاسی‌اش داشته باشد. حالاً نیز به دنبال جنگ با ایران برای جلوگیری از سقوط سیاسی خودش است. ایران یک بار در اول آوریل از این تله حذر کرد. در آن زمان اسرائیل به کنسولگری ایران در دمشق حمله کرد. اما پاسخ ایران محتاطانه اما بزرگ بود. البته این پاسخ محتاطانه ایران آنقدرها که باید بازدارندگی ایران را تقویت نکرد و نتایج آنقدر به خود جرأت داد که این بار اسماعیل هنیه را در تهران ترور کند. اما پاسخ ایران نشان داد تضمین‌های امنیتی آمریکا به اسرائیل هم محدودیت‌هایی دارد. آمریکا تمایلی به حمایت از پاسخ مجدد اسرائیل نداشت و معتقد به پاسخ دیپلماتیک بود. وقتی هم که اسرائیل در نوزدهم آوریل پاسخ داد، به تنهایی عمل کرد بنابراین از جنگ بزرگ اجتناب شد. اما این بار با ترور هنیه، بار دیگر همسایگان و کشورهای غربی از ایران خواسته‌اند تا خویشان‌دار باشد. در روزهای اخیر، علی باقری، سرپرست وزارت خارجه ایران با همتای اردنی‌اش دیدار کرده و در جده عربستان در نشست سازمان همکاری‌های اسلامی شرکت کرده و چند تماس تلفنی نیز با دیپلمات‌های خارجی داشته است. همه این مقامات از جانب آمریکا برای ایران پیام خویشان‌داری ارسال کرده‌اند. ممکن است این موج دیپلماتیک یکی از دلایل تأخیر پاسخ ایران بوده باشد اما به نظر می‌رسد ایران خود را آماده تلاقی می‌کند. تلاش آمریکا و اروپا برای پیشبرد آتش‌بس در غزه احتمالاً با هدف تأخیر در پاسخ ایران انجام می‌شود. گزارش‌هایی منتشر شده مبنی بر اینکه نتایج ممکن است به دنبال آن باشد که پای ایالات متحده را به جنگ با ایران باز کند. مسلماً مقامات ایران نیز این گزارش‌ها را می‌بینند و درک می‌کنند که ممکن است نتایج تله‌ای برای آنها کار گذاشته باشد. نظرسنجی‌ها نشان می‌دهد که اغلب اسرائیلی‌ها باور دارند که نتایج باید استعفا داده و جنگ را پایان دهد. جنگ با ایران اما به نتایج این امکان را می‌دهد که بار دیگر خود را بازسازی کرده و چهره‌ای مدافع مردم اسرائیل از خود پیش چشم جهانیان تصویر کند. اسرائیل نمی‌تواند فشار آمریکا را نادیده بگیرد بنابراین اعلام کرد نمایندگان را برای شرکت در مذاکرات صلح اعزام خواهد کرد. اما حماس که حالا تحت رهبری یحیی سنوار است در مذاکرات شرکت نکرد و اعلام کرده که بهتر است توافق قبلی اجرایی شود. ایران می‌توانست حماس را وادار به شرکت در مذاکرات کند اما شاید شرکت نکردن حماس در مذاکرات تا قبل از تلاقی ایران، به نفع ایران باشد. مسلماً تهران تمایلی ندارد در حالی که مذاکرات آتش‌بس در جریان است، حمله تلافی‌جویانه خود را اجرا کند چرا که این اقدام می‌تواند مذاکرات را با مشکل مواجه کرده و ایران به عنوان مسئول شکست مذاکرات معرفی شود. ایران همواره اعلام کرده که آتش‌بس در غزه از اولویت‌های تهران است و از هر توافقی که مورد قبول حماس باشد حمایت خواهد کرد. اما در عین حال آنها اعلام کرده‌اند که حق دفاع از خود در برابر اقدامات اسرائیل را محفوظ می‌دانند و این حق لزوماً ربطی به مذاکرات آتش‌بس ندارد. اما بدیهی است که مقامات ایران می‌دانند که آتش‌بس در غزه بهتر امنیت ایران را تأمین می‌کند. چنین توافقی رنج هزاران فلسطینی را کاهش داده و امنیت اعراب همسایه ایران را نیز تأمین می‌کند و موجب کاهش تنش با آمریکا و احتمالاً خارج کردن نتایج از قدرت می‌شود. آتش‌بس در غزه حالا به این بستگی دارد که ایران بطور از تله نتایج حذر می‌کند.